

Т.Ю.Горбань*

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ ст.

Простежується різновекторність поглядів в українській суспільно-політичній думці першої чверті ХХ ст. щодо проблеми української соборності. Окремі сюжети дослідження екстраполюються на реалії суспільно-політичного життя України початку ХХІ ст.

Сепаратистські демарші частини українського політикуму, що проявилися в період президентської виборчої кампанії наприкінці 2004 р., актуалізували проблему української соборності – як у суспільно-політичному, так і в науковому вимірах. Конфлікт між загальнонаціональною та регіональними елітами, а також між елітами різних областей, що викликав загрозу розколу країни по лінії схід-захід, не був просто "бунтом" "губернаторів", їх суб'єктивним бажанням зберегти свої посади й усе те, що з цим пов'язується. Причини цього явища значно глибші. Його породили передусім історичні, соціокультурні, конфесійні, етнічні, соціально-економічні чинники, а також відмінності в зовнішньополітичних орієнтаціях різних регіонів єдиної держави, які формувалися століттями, засвідчивши, що поняття "соборність" – це не тільки єдність територіальна, тобто об'єднання в єдиному державному тілі українських етнічних земель. Соборність у широкому розумінні – це також і соціокультурна та міжетнічна консолідація суспільства, і, що чи не найголовніше, згуртована національною ідеєю політична нація. Ідеться про співдружність людей різних національностей і віросповідань, соціальних верств суспільства в одній територіально визначеній державі.

Під цим кутом і розглядатимемо проблему, заявлену в назві публікації. Принагідно зауважимо, що саме в такій постановці предмета дослідження вона ще не знайшла належного відображення в українській історіографії. Мається на увазі дефіцит цілісних узагальнюючих досліджень, побудованих на системному аналізі всіх складових поняття "соборність". Правомірно говорити хіба що про значну фактологічну базу та окремі складові близьких до нашої теми публікацій, які в принципі дають можливість вийти на рівень фундаментальних узагальнень, початок яким поклала шеститомна "Політична історія України. ХХ століття"¹.

У політичному контексті початку ХХ ст. поняття "Україна" було відсутнє не тільки як державно-політична, а і як територіально-географічна реальність, яку годі було шукати на картах тогочасних Російської чи Австро-Угорської імперій. До того ж століттями історія вела наддніпрянців, галичан, закарпатців настільки відмінними шляхами, що злиття їх в єдиному державному організмі видавалося нереальним навіть на рівні теоретичних міркувань, принаймні до кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Одним із перших в історії новітньої української етнополітичної думки питання про необхідність повної політичної незалежності й соборності України як держави на підавстрійських і підросійських українських етнічних землях порушив Юліан Бачинський. Зауважимо, що зроблено це було за допомогою марксистської методології економічного детермінізму, прихильником якої на той час був автор хрестоматійно відомої праці "Україна irredenta" (1895 р.). Її назва в історичній літературі трактується по-різному: і як "Україна пригнічена" (поневолена, уярмлена), і як "Україна незалежна, воз'єднана" (соборна).

* Горбань Тетяна Юріївна – канд. іст. наук, доцент кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Погоджуємося з думкою автора передмови до названої праці І.Бегея, який пише, що "тлумачити назву книжки потрібно не лише з лінгвістичних позицій, а передусім з урахуванням національно-визвольних змагань поневолених народів Європи в другій половині XIX ст., зокрема італійського"². Адже в той час в Італії відбувся потужний рух ірредентистів, кінцевою метою якого було об'єднання в єдиній державі всіх італійських земель, населення яких розмовляло італійською мовою, але перебувало під чужоземним пануванням.

Здобуття політичної незалежності й соборність України Ю.Бачинський зводив не лише до проблеми етнічно-територіальної. На його переконання, дана проблема належала не тільки до українського народу (в етнічному вимірі), "а взагалі до всіх, що замешкують Україну, без огляду на те, чи се автохтон-українець чи колоніст-великорос, поляк, жид чи німець. Спільний інтерес зукраїнчить їх, змусить їх усіх стати українськими патріотами"³. Причому, поняття "соборність" і "незалежність" розглядаються ним як взаємопов'язані й взаємообумовлені. Адже **соборність** не могла "відбутися" за умов політичної залежності українських земель від двох імперій. Своєю чергою, не могла існувати **незалежна** Україна як цілісна держава, не об'єднавши розрізнені українські етнічні землі. Відтак, "Вільна, велика, незалежна, політично самостійна Україна – одна, нероздільна від Сяну по Кавказ! – От її стяг!"⁴.

Візія Ю.Бачинського випереджала вітчизняну політичну думку, яка на рубежі XIX–XX ст. бачила майбутній статус українських земель як національно-територіальну автономію в складі федеративних російської чи австрійської держав. Принаймні фундатори українського соціал-демократичного руху в Галичині М.Драгоманов, І.Франко, М.Павлик уважали книжку "Україна irredenta" "великим нонсенсом", а викладені в ній ідеї – "філософією, що суперечить здоровому глузду". Зокрема, у листуванні з Ю.Бачинським М.Драгоманов робив категоричний висновок, що створення соборної української держави шляхом "повстання русинів-українців проти Росії й Австро-Угорщини", чи внаслідок перемоги однієї з імперій, в обох випадках "маломожливе, та й політично некорисне"⁵.

Відомо також, що ідеї незалежної соборної України не знайшли відображення в програмних документах перших українських політичних партій – Русько-української радикальної партії (РУРП) в Галичині (1890 р.) та Револьюційної української партії (РУП) в Наддніпрянській Україні (1900 р.). Щоправда, сам Ю.Бачинський зазначав, що першою партією, яка ідеал політичної самостійності українського народу "поклала за одну з головних цілей своїх змагань, була партія радикальна" (РУРП. – *Авт.*). У даному випадку йдеться про політичні вимоги так званих "молодших радикалів", сформульовані 1891 р., які були фактичною ревізією партійної програми РУРП⁶. Зазначимо при цьому, що серед тих молодих радикалів був і Ю.Бачинський, і саме йому та його однодумцям – М.Ганкевичу, Є.Левицькому, В.Будзиновському та іншим належить авторство "ідеалу політичної самостійності". У такому контексті є підстави погодитися з твердженням, що вперше в історії української політичної думки постулат політичної самостійності й соборності України був сформульований у лоні Русько-української радикальної партії⁷.

Проте ані в зазначений час, ані пізніше Ю.Бачинський, на відміну, наприклад, від М.Міхновського, не був прихильником радикальних методів досягнення мети – самостійна соборна Україна, здобута будь-якими засобами. Шлях до реалізації названої мети він бачив еволюційним, через реформи, а відправним пунктом мала стати національно-культурна автономія. Далекосяжною вважаємо його тезу про те, що "виборення конституції" в Росії (у широкому розумінні йдеться про її демократизацію. – *Авт.*) буде "першим актом розвалу Австрії"⁸, а, отже, першим кроком на шляху до української соборності. Виходячи

з нерозвиненості громадсько-політичного руху українців по обидва боки кордону та спираючись на європейський досвід, Ю.Бачинський пов'язував можливість національного державотворення також із сприятливими зовнішніми факторами.

"Україна irredenta" мала великий вплив на суспільну свідомість, особливо на молоде покоління. Так, делегати IV з'їзду РУРП (грудень 1895 р.) практично одногосно включили в програмний документ партії основне положення праці Ю.Бачинського про повну політичну незалежність і соборність України. Із деякою модифікацією його прийняли й інші галицькі партії – Українська соціал-демократична партія (УСДП) й Українська національно-демократична партія (УНДП). Не виключаємо, що ідеї незалежності й соборності України, сформульовані Ю.Бачинським, у значно радикальнішому варіанті поклав в основу "Самостійної України" М.Міхновський.

І все ж на рубежі ХІХ–ХХ ст. національна еліта як у Галичині, так і, особливо, у Наддніпрянській Україні мало вірила, а то й узагалі не вірила в реальність побудови політично незалежної, соборної України. Названі ж вище галицькі партії виходили з переконання, що з "темних селянських мас" та спольщеного міщанства неможливо сформувати національно свідомий народ, і, отже, здобути державну незалежність. Принаймні ідеї соборності й незалежності існували на рівні побажань, декларацій. Жодна з існуючих партій не мала чітко визначеної концепції їх практичної реалізації. До того ж ідея соборності здебільшого розглядалася лише як об'єднання етнічних українських земель. У партійних документах не знаходимо свідчень того, що враховувалися особливості, у тому числі й ментального характеру, суспільної свідомості українців, зумовлені відсутністю цілісності українських земель упродовж тривалого історичного періоду.

Латентний стан політичної думки в Наддніпрянщині щодо перспектив постанови соборної незалежної України на самому початку ХХ ст. порушив М.Міхновський. У принципі, у його брошурі "Самостійна Україна", як і в програмних документах створеної ним Української народної партії (УНП), концептуально повторювалися самостійницько-соборницькі гасла книжки "Україна irredenta": "Україна для українців!" (у Ю.Бачинського: "Україна – для себе"), а також майже дослівно – "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ!"⁹. Щоправда, текст у М.Міхновського супроводжується різкою емоційністю, радикалізмом, а в окремих випадках і агресивністю: "ми візьемо силою те, що нам належить по праву, але віднято в нас теж силою"; "доки хоч один ворог-чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружя"¹⁰. Ще більш категоричний він у своїх зверненнях до російської влади. Так, у відкритому листі до міністра внутрішніх справ Росії Сип'ягіна читаємо: "Українська нація мусить скинути панування чужинців..., мусить добути собі свободу, хоч би захиталася ціла Росія! Мусить добути своє визволення з рабства національного та політичного, хоч би пролилися ріки крові"¹¹.

Щодо підросійської України, М.Міхновський робить досить розлоге правове вмотивування її державно-політичного відокремлення. Держава наших предків, говорить він, добровільно об'єдналася з московською монархією (йдеться про події 1654 р.) на умовах політичної унії "як рівний із рівним" і як "вільний із вільним". Тобто дві окремі держави, "цілком незалежні одна від другої щодо свого внутрішнього устрою, схотіли з'єднатися для осягнення певних міжнародних цілей"¹². Тож можливість відокремлення України в самостійну державу він убачав у тому, що "коли один із контрагентів ... переступив контракт, то другому контрагентові лишається ... визнати контракт зламаним у всіх його частинах, зірвати всякі зносини з контрагентом"¹³.

Що ж стосується решти етнічних українських земель ("від Карпатів аж по Кавказ"), то підстави для об'єднання їх в "одну, єдину, нероздільну" Україну

бачилися більше віртуальними, ніж реальними. Автор "Самостійної України" не вдається, як у випадку з Україною Наддніпрянською, до політико-правового вмотивування статусу західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії, отже й можливостей правового (чи силового?) відокремлення, обмежуючись вочевидь завищеними сподіваннями. Суть їх полягає в тому, що "наша нація у своєму історичному [розвитку] часто була не солідарною поміж окремими своїми частинами, але нині увесь цвіт української нації по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією надією: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ". А ще, видаючи бажане за дійсне, М.Міхновський висловлює сподівання, що "третья українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ ..., виписуючи при цьому на своєму прапорі заповітні слова: "одна, єдина, нероздільна..."¹⁴.

М.Міхновський не передбачав, що "третья українська інтелігенція", принаймні її партійно організована частина, на прапорах своїх політичних партій напише інше гасло – національно-територіальна автономія в складі федеративної демократичної держави. Питання соборної, до того ж політично незалежної, України на порядок денний не ставилося. Проте Українська селянська партія в оприлюдненій нею декларації (1906 р.) українську автономію розглядала "в межах етнографічних, щоб по всій Україні від Кавказу по Сян, усюди, де лунає українська мова, усіма нашими справами порядкували наші люди й самі вони для нас закони писали"¹⁵. При цьому поняття "автономія" в документі не мало чіткого правосуб'єктного визначення, на відміну від етнічно-територіальних меж, в яких мала постати соборна Україна.

Доречно зауважити, що критерій мови на межі XIX–XX ст. залишався визначальним в українській суспільно-політичній думці стосовно проблеми соборності. Свого часу на нього орієнтувалися, як уже відзначалося, італійські ірредентисти. Мовний критерій був головною ознакою концепції "природних кордонів" відомого німецького мислителя доби Просвітництва Й.Гердера, який уважав, що кордони держави мають збігатися з "етнічними кордонами", а найбільш природною є держава, яка складається з одного народу з єдиним національним характером, з єдиною мовою. В українській етнополітичній думці етнічна концепція нації-держави (додамо – із суттєвими елементами ксенофобії) найбільш виразно проявилася в етнополітичному доробку М.Міхновського.

Отже, якщо виходити з формальних критеріїв, то абсолютна більшість політичних партій по обидва боки Збруча не належали до "соборницького" крила українського національно-визвольного руху, оскільки, проповідуючи постулат національно-територіальної автономії в складі тієї чи іншої держави, "консервували" територіальний розкол України. Проте чи правомірно звужувати проблему, зводячи її лише до формальних ознак? Той же Ю.Бачинський уважав, що шлях до реалізації мети – постанови незалежної соборної української держави – мав бути еволюційним і починатися з національно-культурної автономії. Тож хіба не правомірно вважати реальним кроком на шляху до соборності програмні домагання українських політичних партій початку XX ст. національно-територіальної автономії з окремим представницьким органом, якому мало належати законодавче право у внутрішніх справах, що торкаються території України¹⁶? До того ж із уточненням, що право автономії має бути надане одиниці колективній – нації на етнічно-територіальному просторі¹⁷.

За такого погляду на проблему національно-територіальна (крайова) автономія для України як цілого ("на етнічно-територіальному просторі") була б значним кроком уперед на шляху до реальної соборності в порівнянні з її тогочасним статусом адміністративно розрізнених "малоросійських" губерній унітарної Російської імперії. Із таких же позицій маємо розглядати й спроби галицьких партій домогтися створення окремої української провінції в Галичині

(відокремленої від польської частини) з наступним її об'єднанням з іншими українськими землями, передусім із Буковиною, та наданням їй статусу національно-територіальної автономії в межах Австро-Угорської імперії.

В іншу площину питання української соборності поставила Перша світова війна. Вона розколола не тільки український народ по лінії австро-російського кордону, а й українську суспільно-політичну думку щодо майбутнього України, вельми її поляризувавши. У середовищі значної частини української еліти Наддніпрянщини війна ще більше зміцнила чуття історичної єдності двох слов'янських народів. Сприймаючи Російську імперію як свою батьківщину, прихильники такої орієнтації в українсько-російських відносинах заперечували ідеї будь-якого автономізму, надто ж державного відокремлення України від імперії як такої, що не відповідають вимогам часу.

По-різному сприйняли війну й українські політичні партії. Більшість із них залишилася на позиціях необхідності вирішення національного питання через відродження "неісторичних" націй із правом національної самоорганізації, проте не ставлячи як визначальну мету завоювання державної незалежності України. Їхню консолідовану позицію висловлювала стаття С.Петлюри в газеті "Украинская жизнь", опублікована в перші дні війни: "В ідеалах українців і в практичних постулатах українського суспільства ... національний розвиток тієї частини українського народу, що ввійшла до складу Росії, завжди розглядався в межах останньої й у тісному союзі з народами, що її заселяють". Стаття закликала "поставити на перший план ідею оборони держави", "виконати свій обов'язок громадян Росії"¹⁸. Прихильники підтримки російського уряду у війні фактично солідаризувалися з його планами прилучення до Російської імперії відвоєнованих в Австро-Угорщині західноукраїнських земель. Отже, не виключали можливості об'єднання українських земель, але не в окремому державному організмі, а в складі імперії, висловлюючи сподівання на "взаємність" російської демократії, яка після перемоги у війні "дасть волю й життя народам її всередині"¹⁹.

Ще більш невизначеною щодо української соборності була позиція галицьких австрофілів. В їхньому середовищі ідея використати воєнний конфлікт в інтересах національного самовизначення визріла ще до початку війни. Суть її полягала в тому, що українці мають "однозгідно й рішучо стати на стороні Австро-Угорщини, проти Російської імперії, як найбільшого ворога України". І чим більшою буде поразка Росії, тим швидше "виб'є година визволення України"²⁰.

Проте щодо майбутнього статусу України західноукраїнська національна еліта чіткої визначеності не мала. Одні "визволену" Наддніпрянщину бачили прилученою до Австрії, фактично осторонь залишаючи питання її правосуб'єктності; інші сподівалися, що Австрія з обох частин – півавстрійських українських земель і "визволених" – утворить щось на кшталт "Великого Київського князівства" під своїм протекторатом. Найбільші оптимісти сподівалися, що політичними "дивідендами" з боку Австрії за участь українців у війні на її боці буде утворення самостійної Української держави на землях, відібраних у Росії.

Найрадикальніші наміри задекларувала на початку війни Українська бойова управа січових стрільців. Ідеться про відокремлення від Росії "всієї України з Києвом, Полтавою, Черніговом, Харковом, Донщиною, Кубанщиною та берегами Чорного моря", щоб "з тої великої землі утворено би напевно самостійну українську державу зі столицею в нашім стародавнім Києві"²¹. Проте, як бачимо, така "соборність" залишала осторонь вирішення проблеми не тільки українські півавстрійські землі, а й українське Правобережжя.

Із названого "різноголосся" правомірно зробити узагальнюючий висновок:

ідея соборності для галицької політичної еліти не була пріоритетною й у роки війни, а її проавстрійська позиція залишалася контрпродуктивною з погляду вирішення проблеми української соборності. Хоча б уже тому, що в плани Австро-Угорщини не входило об'єднання всіх українських земель в єдиній державі, нехай навіть під її протекторатом. Пропольська позиція Відня була не на користь української соборності. Особливо це стало очевидним, коли в листопаді 1916 р. імператори Австро-Угорщини й Німеччини домовилися про створення самостійного Царства Польського (Конгресової Польщі), куди частково мали ввійти й етнічні українські землі, відібрані в Росії, а також надання Віднем Галичині автономії без поділу її на українську й польську частини, якого всі попередні роки добивалися галицькі українці.

Не вплинули суттєво на проавстрійську орієнтацію галицьких політиків і перші кроки наддніпрянців на шляху українського державотворення після Лютневої (1917 р.) революції в Росії. Тільки з проголошенням Української Народної Республіки (листопад 1917 р.) галицька молодь починає організовувати акції з вимогами відокремлення від Австрії українських територій і прилучення їх до складу УНР. Ідею соборності відстоювали також соціал-демократи. Проте українська парламентська репрезентація у Відні й надалі залишалася прихильником автономії в межах австрійської держави, у чому її підтримували націонал-демократи й радикали. І тільки очевидність поразки держав Четверного союзу у війні й неминучість розпаду імперії Габсбургів започаткували новий напрям етнополітичної думки галицьких політиків – незалежне державотворення на західноукраїнських землях із не досить чіткими намірами об'єднання всіх українських земель в єдиній державі.

Із різних причин – як об'єктивних, так і суб'єктивних, питання соборності українських земель не були пріоритетними й у політиці Центральної Ради. Пошлемося на думку видатного українського вченого С.Рудницького, який був свідком подій і узагальнив своє бачення їх уже на початку 1920-х рр. у низці аналітичних праць, що стосувалися питань українського державотворення. В одній із них учений зауважував, що з причин зовнішнього характеру Центральна Рада боялася "наче вогню, виступати з територіальними домаганнями". Тож, зазначав він далі, "Центральна Рада поставила Бессарабію й Крим de jure, Наддністрянську Україну, Донщину, Кубанщину й усе Підкавказзя de facto поза скобками своїх національно-територіальних домагань. Це саме було за Гетьманщини. Дипломатичні акти Директорії віддали Польщі чи Румунії простори суцільної української території"²².

Щоправда, на брест-литовських переговорах делегація УНР домагалася включення до складу єдиної української держави Східної Галичини, Буковини, Закарпаття та інших західноукраїнських земель. Проте укладений там мирний договір не вирішив проблеми української соборності – між УНР і Австро-Угорщиною залишилися колишні кордони.

Водночас В.Липинський, який не був безпосередньо причетний до реальної політики Центральної Ради, улітку 1917 р. в "Нарисі програми Української демократичної хліборобської партії" писав: "Метою нашою єсть об'єднання в однім українським державнім організмі всіх тих земель наших, де тепер у межах австрійської й російської держав живе суцільною масою народ український..."²³. Дана теза залишиться визначальною в його державницькому credo й у подальші роки.

Реальним кроком до соборності мав стати Акт злуки між УНР і ЗУНР, проголошений 22 січня 1919 р. й ратифікований наступного дня Трудовим конгресом як "Універсал соборності". На жаль, він не став таким через низку причин, залишившись декларацією намірів. До того ж, через декілька місяців акт був денонсований. Проте його оцінки були й залишаються неоднозначними, а то

й діаметрально протилежними. Про це свідчать, зокрема, неодноразові домагання націонал-демократичних сил у Верховній Раді України ухвалити закон, яким би на офіційному рівні названа подія визнавалася як загальнонаціональне державне свято, отже як факт реальної соборності.

Водночас історики здебільшого не погоджуються з такою оцінкою. Фактом є те, що й після проголошення Акту злуки реально продовжували існувати два уряди (УНР і ЗУНР), дві армії, різні соціально-економічні політики, зовнішньополітичні орієнтації тощо.

Своєрідний, але досить умотивований погляд на проголошену в січні 1919 р. українську соборність мав уже згадуваний С.Рудницький, який у 1918–1919 рр. був радником при уряді ЗУНР. Аналізуючи постфактум причини поразки в боротьбі за українську незалежну соборну державу, він, зокрема, писав: "Величезної шкоди принесла всій українській справі передчасна сполука (не федерація, а просте з'єднання) Галичини з Великою Україною на тактично-політичному полі. Окрема галицька держава не стояла на перешкоді ні французькій, ні англійській політиці. Нерозважлива злука створила певні проблеми для Франції й Англії та дала неабиякий козир у руки Польщі. З цим козирем у руках вона й здобула собі мандат військової окупації Галичини. За Галичиною прийшла черга інших українських етнічних територій... Такі наслідки нерозумно сприйнятого "соборництва"²⁴.

Сказане не означає, що С.Рудницький узагалі заперечував соборність українських земель. Навпаки, писав він, ми "не тільки повинні, але й мусимо бути соборниками! Та до неї мусимо йти розумними шляхами, а не "незрілою принципіальністю", яка так багато лиха принесла державному будівництву Великої України". Тож "не вигукуймо про соборність, а працюймо для неї!"²⁵ Заклик, надзвичайно актуальний і в наші дні.

Пророчими виявилися думки С.Рудницького щодо подальших перспектив української соборності, як і українського державотворення взагалі. На початку 1920-х рр. він писав: "Одиноким позитивним кроком треба вважати постановня й надійний розвиток радянської України. Вона може стати кристалізаційним череном, довкола котрого може колись вирости Соборна Україна"²⁶. Не менш прозорливим було й інше передбачення, екстрапольоване на всю подальшу українську історію, до сьогодні включно. "Можливо, – розмірковував С.Рудницький, – що наступить по стількох нещастях отверезіння й цілий український народ одностайно стремітиме до політичного ідеалу самостійної соборної України в етнографічних межах "без холопа й без пана". Та можливо також, що класові, економічні й суспільні кличі поруч із утилітаристичним провінціалізмом та національним індіферентизмом надалі держатимуть верх над дійсно національними суспільно-державними стремліннями, і тоді поміж великими народами Європи тільки один український народ ще довго залишиться бездержавним на "нашій, не своїй землі!"²⁷.

Таким чином, не тільки в масовій свідомості, але й в етнополітичній думці першої чверті ХХ ст. проблема соборності співвідносилася переважно з об'єднанням в одне ціле українських етнічних територій. Ще не вкорінилося сприйняття українців як усіх тих, "хто живе в Україні й хоче їй добра". Лише під кінець названого періоду поняття "соборність" поступово набуває ще й суспільно-консолідованого виміру: українцем є й повинно бути те, що осіло (а не кочує) на нашій землі й тим самим стало частиною України без огляду на племінне чи культурне походження, на його "расову" чи "ідеологічну" генеалогію; Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе в Україні²⁸. Актуальним із погляду соборної консолідації сприймається застереження щодо поділу суспільства на "національно свідомих" і "несвідомих" українців²⁹. Нарешті, ідеї соборності слугували заклики "привести людей різних достатків до

взаємного порозуміння й співпраці”³⁰.

Таке усвідомлення соборності заперечувало як антисоборницькі гасла на кшталт “Україна для українців!”, так і розмежування суспільства за класовими критеріями, як такі, що несли в собі небезпеку соціальних і етнонаціональних конфліктів. Отже, були контрпродуктивними з погляду соборності в широкому розумінні слова.

¹ Політична історія України. XX століття: У 6-ти т. – Т.І. – К., 2002.

² Бачинський Ю. Україна irredenta. – К., 2003. – С.11.

³ Там само. – С.77.

⁴ Там само. – С.79.

⁵ Яремчук В. Державотворчий процес у Західній Україні та Перша світова війна // Перша світова війна і слов’янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції 14–15 травня 1998 року. – К., 1998. – С.91.

⁶ Політичні вимоги «молодших» радикалів // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – Мюнхен, 1983. – С.14.

⁷ Бачинський Ю. Вказ. праця. – С.91.

⁸ Там само. – С.69.

⁹ Міхновський М. Самостійна Україна // Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Документи і матеріали: У 2-х ч. – Ч.1. – К., 1997. – С.313.

¹⁰ Там само. – С.322.

¹¹ Там само.

¹² Там само. – С.313.

¹³ Там само. – С.316.

¹⁴ Там само. – С.321.

¹⁵ Декларація Української селянської партії // Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку XX століття. – Тернопіль, 1991. – С.76.

¹⁶ Програма Української соціал-демократичної робітничої партії, ухвалена на з’їзді партій в грудні 1905 р. // Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст. Програмові і довідкові матеріали. – К., 1993. – С.72.

¹⁷ Платформа Української демократичної партії // Там само. – С.54; Програма Української демократично-радикальної партії // Там само. – С.62.

¹⁸ Петлюра С. Війна і українці // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – С.208, 209.

¹⁹ Там само. – С.209.

²⁰ Маніфест Головної української Ради // Там само. – С.212.

²¹ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: У 2-х т. – Т.І: Доба Центральної Ради. – К., 2002. – С.40.

²² Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? – Львів, 1994. – С.211.

²³ Липинський В. Матеріали до програми Української демократичної хліборобської партії // В’ячеслав Липинський, історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К.; Філадельфія, 1994. – С.258.

²⁴ Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? – С.381.

²⁵ Там само. – С.382–384.

²⁶ Там само. – С.359.

²⁷ Там само.

²⁸ Римаренко Ю. Липинський В’ячеслав // Світова та вітчизняна етнодержавницька думка. – К.; Донецьк, 1994. – С.149. Грушевський М.С. Чи Україна тільки для українців // Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Документи і матеріали: У 2-х ч. – Ч.1. – С.494.

²⁹ Липинський В. Матеріали до програми Української демократичної хліборобської партії. – С.253.

³⁰ Римаренко Ю. Липинський В’ячеслав. – С.149.

The article reflects a whole bunch of viewpoints upon the problem of Ukrainian unity in Ukrainian socio-political conception. Some plotlines of the research are extrapolated on the realities of socio-political life of Ukraine at the beginning of XXI century.